

Archivariorum historicorumque magistra

Dr. Rani Boobally

Archivarium historicorumque magistra

Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő
70. születésnapjára

SZERKESZTETTE

Kádár Zsófia
Lakatos Bálint
Zarnóczki Áron

Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2013

A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.

A kötet az NKA támogatásával jelent meg.

A kötet kereskedelmi forgalomban nem kapható.

Az ünnepelt fényképét Várhelyi Klára (Róma) készítette.
A kötetben szereplő térképeket Nagy Béla (MTA BTK TTI) rajzolta.
A borító és a tördelés Abinéri Gábor munkája.

A borítón a közölt tanulmányokhoz tartozó képek részletei láthatók.

ISBN 978-963-87475-3-2

© A tanulmányok szerzői, 2013

Fotó © Várhelyi Klára, 2013

Szerkesztés © Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron, 2013

Képmelléklet © a tanulmányok szerzői, 2013

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete
www.leveltaros.hu

Felelős kiadó: Tyekvicska Árpád, elnök és Décsey Sándor, titkár

A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. végezte.
Felelős vezető: Marosi Attila

Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

Tartalom

Köszöntő (KENYERES ISTVÁN)	11
Tabula gratulatoria	15
Előszó (KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON)	19
Rövidítésjegyzék	21
I. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIA, TÉRKÉPHASZNÁLAT	
BOLLÓK ÁDÁM: Magángondolatok temető, település és településtörté- net viszonyáról a 10–11. századi Kárpát-medencében	25
<i>Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of Carpathian Basin in 10–11th centuries</i>	69
CSUKOVITS ENIKŐ: Magyarország helye Kelet-Európában. A <i>Descriptio Europae Orientalis</i> országleírásai	71
<i>The Place of Hungary in Eastern Europe. The Country Descriptions of the Descriptio Europae Orientalis</i>	82
TÓTH KRISZTINA: Tata és környéke településeinek történeti földrajza a 14. században	83
<i>Historical Topography of Tata and Its Region in the 14th Century</i>	101
LAKATOS BÁLINT: Lázár deák <i>Tabula Hungariae</i> -jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat	103
<i>Settlements on Lazarus' Tabula Hungariae (1528) and Late Medieval Road Network</i>	128

TRINGLI ISTVÁN: Oremus. Egy hegyaljai dűlőnév jelentése	129
<i>Oremus. Bezeichnung eines Flurnamens aus der Hegyalja Region</i>	142
TÓTH GERGELY: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Mátyás <i>Notitiájában</i>	143
<i>What's the Extent of Hungary? Conflict of Historical Rights and Political Realities in Mátyás Bél's Notitia</i>	163
KULCSÁR KRISZTINA: Landgraf Ádám gondolatai a magyarországi utak javításáról	165
<i>Adam Landgrafs Gedanken über die Verbesserung der Post-Straßen und anderer Hauptweege im Königreich Ungarn</i>	188
REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél	189
<i>Foreign Surveyors at the Cadastral Surveys in Hungary</i>	215
TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus	217
<i>Einige Katastralunterlagen</i>	235
BERTÉNYI IVÁN: A Badacsony-hegy fontosabb helynevei a 20. században	237
<i>Wichtigere Ortsnamen des Berges Badacsony im 20. Jahrhundert</i>	242
 II. FORRÁSKIADÁS ÉS TÖRTÉNELEM	
BESSENYEI JÓZSEF: <i>Litterae ad Cameram exaratae</i> . A Magyar Kamarához intézett levelek, különös tekintettel a magyar nyelvűekre	245
<i>Litterae ad Cameram exaratae. An die Ungarische Kammer geschriebene Briefe mit besonderer Rücksicht auf Briefe in ungarischer Sprache</i>	255
TUSOR PÉTER: Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)	257
<i>Die päpstlichen Bullen und das Pallium von Péter Pázmány, Erzbischof zu Gran (1616)</i>	275

FAZEKAS ISTVÁN: Homonnai Drugeth III. György (1583–1620) familiárisainak jegyzéke 1622-ből. Adalék Tállyai Pál pályájához	277
<i>Die Liste der Familiaren von György III. Drugeth von Homonna (1583–1620) aus dem Jahre 1622. Ein Beitrag zur Laufbahn von Pál Tállyai, Übersetzer der Historiarum de rebus Ungaricis libri</i>	292
KÁDÁR ZSÓFIA: Dallos Miklós győri püspök életútja és végrendelete (1630)	293
<i>Life Career and Testament (1630) of Miklós Dallos Bishop of Győr</i>	327
KALMÁR JÁNOS: A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből	329
<i>Ein das kroatische Grenzgebiet betreffender Vorschlag aus den 1670-er Jahren</i>	343
 III. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK	
NAGY BALÁZS: Luxemburgi IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések	347
<i>Autobiography of Charles IV of Luxemburg: Textual and Source Critical Approaches</i>	357
E. KOVÁCS PÉTER: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433)	359
<i>Itinerary of King Sigismund of Luxembourg in Italy (1412–1414 and 1431–1433)</i>	389
KÖRMENDI TAMÁS: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában	391
<i>The Coats of Arms of Dalmatia as a Part of the Heraldic Representation of the Hungarian Kings in the Middle Ages</i>	408
PÁLFFY GÉZA: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból	409
<i>Extraordinary Sources for the History of Croatian National Symbols. The Earliest Portrayals of the Flags of Croatia from the 16th and 17th Centuries</i>	432

DRASKÓCZY ISTVÁN: Henri Pirenne (1862–1935) magyarországi recepciója az 1894 és 1945 közötti időszakban	433
<i>Die Rezeption von Henri Pirenne in Ungarn zwischen 1894–1945</i>	451

IV. INTÉZMÉNY- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

ZSOLDOS ATTILA: Üres honor	455
<i>Empty honor</i>	476

LACZLAVIK GYÖRGY: Várday Pál esztergomi érsek egyházfői tevékenységének vázlatja	479
<i>An Outline of the Activity of Pál Várday, Archbishop of Esztergom</i>	500

SZÖGI LÁSZLÓ: Hanyatlás és átalakulás. A magyarországi peregrináció Mohácstól a 16. század végéig	501
<i>Decline and Change. Hungarian Peregrination from the Battle of Mohács to the End of the 16th Century</i>	520

MOLNÁR ANTAL: A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia	521
<i>The Croatian–Slavonian Estate System and Ottoman Slavonia</i>	538

DOMINKOVITS PÉTER: Szolgabírák és járásaik Sopron vármegyében, a 16/17. század fordulóján	541
<i>Stuhlrichter und ihre Bezirke im Komitat Sopron/Ödenburg zur Wende des 16./17. Jahrhundert</i>	564

KENYERES ISTVÁN: A félharmincad 1635–1638-ban	567
<i>Der Halbdreißigstzoll, 1635–1638</i>	591

OBORNI TERÉZ – NAGY BÉLA: A hadviselés alól felmentett székely települések a 17. században	593
<i>Szekler Settlements Released from the Military Services in the 17th Century</i>	610

OROSS ANDRÁS: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján	611
<i>Die für Ungarn zuständigen Kammern an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert</i>	628
MIHALIK BÉLA VILMOS: Egyházi adatok a Jászságról Heinrich von Kageneck német lovagrendi komtur 1703. évi vizitációs jelentésében	629
<i>Ecclesiastical Data about Jazygia in the Visitation Report of Heinrich von Kageneck, Landkomtur of the Teutonic Order in 1703</i>	644
GÉRA ELEONÓRA: Don Thomaso Raspassani, a vízivárosi „magyar” vikárius leleplezése	645
<i>Die Enthüllung von Don Thomaso Raspassani, dem „ungarischen” Vikar von Wasserstadt Ofen (Buda)</i>	671
TUZA CSILLA: A céhes intézmény kereteinek bomlása: az 1761-es céhrendelet előzményei	673
<i>Die Auflösung der Rahmen der Zunftinstitution: die Prämissen der Zunftregelung 1761</i>	688
BORSODI CSABA: A herceg Esterházy-hitbizomány kismartoni uradalmának tisztviselői, alkalmazottai, szolgái 1770–1780 között	689
<i>The Officials, Personnel and Servants of the Eistenstadt/Kismarton Estate of the Prince Esterházy Entail (1770–1780)</i>	704
Bak Borbála munkásságának bibliográfiája (1961–2013) (összeállította: LAKATOS BÁLINT).....	707
MELLÉKLET (képmelléklet Dominkovits Péter, Körmendi Tamás, Pálffy Géza és Török Enikő tanulmányaihoz).....	I–XVI

Rövidítésjegyzék*

Levéltári és kéziratári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
DL	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár. – <i>Diplomatikai Levéltár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
DF	Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fénygyűjtemény. – <i>Diplomatikai Fényképtár. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.</i> Szerk. Rácz György. Internetes kiadás (DL–DF 5.1), 2010.
MTAKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest), Kézirattár
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek (Wien), Handschriftensammlung
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HKA	Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv
HFU	Hoffinanz Ungarn

---

* A rövidítésjegyzékben azokat a levéltári és kéziratári forrásokat, szakirodalmi tételeket és intézményneveket tüntettük fel, amelyeket több szerző is használt. Ezért a lábjegyzetekben és a tanulmányok végi bibliográfiákban csak a rövidítésüket tüntetjük fel, feloldásuk itt található.

Szakirodalom

- BAK 1997a BAK Borbála: *Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig*. Budapest, 1997 (História könyvtár. Monográfiák 9/1.).
- BAK 1997b BAK Borbála: A koronaórség fizetlensége. Thurzó Szaniszló nádor 1624. évi Zágráb szabad királyi városhoz küldött levele. In: *Miscellanea fontium historiae Europiae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Szerk. KALMÁR János. Budapest, 1997, 89–106.
- CIH I–IV *Corpus juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás. [I.] 1000–1526. évi törvényczikkek. [II.] 1526–1608. évi törvényczikkek. [III.] 1608–1657. évi törvényczikkek. [IV.] 1657–1740. évi törvényczikkek*. Szerk. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen. Jegyz. NAGY Gyula, MÁRKUS Dezső. Budapest, 1899–1900.
- ENGEL 2002 ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Térinformatika: KOLLÁNYI László, SALLAY Ágnes. Budapest, 2002.
- ÚMÉL I–VI *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. I–VI. köt. Főszerk. MARKÓ László. Budapest, 2001–2007.

Intézmények

- ELTE BTK Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (Budapest)
- MTA BTK TTI Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete (Budapest)
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)

DRASKÓCZY ISTVÁN

Henri Pirenne (1862–1935) magyarországi recepciója az 1894 és 1945 közötti időszakban

A magyar történettudományra és kutatásra – ahogyan ez művelődés-történeti szempontból kultúránk más területein is jól megfigyelhető – a második világháború végéig főként a német, illetve az osztrák történetírás gyakorolt közvetlen hatást. Kutatóink, például Kováts Ferenc, Hajnal István, Paulinyi Oszkár hosszabb-rövidebb ideig német egyetemeken tanultak. Több hazai történész a bécsi egyetemen bővítette tudását. Magyarok (például Károlyi Árpád, Eckhart Ferenc, Szekfű Gyula) dolgoztak az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása idején a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban. Ugyanitt az 1926-os badeni egyezmény értelmében állandó magyar levéltári delegátus tevékenykedett. Bécsben Magyar Történeti Intézetet is szerveztek, és többen (Angyal Dávid, Mályusz Elemér, Hajnal István, Váczy Péter és mások is) kutattak hosszabb időn át az osztrák fővárosban.¹

A korszakban megjelentetett történeti művekben a legtöbbet idézett külföldi szerzők németek. Így volt ez a gazdaságtörténeti munkák esetében is.² Jogos volt a hazai figyelem, hiszen a német nyelvű történetírás fejlett, szempontokban gazdag volt, Európa minden országában követték eredményeit.³ Hazai szakfolyóirataink, például az 1912 és 1930 között megjelent *Történeti Szemle*, illetve a Magyar Történelmi Társulat folyóirata, a *Századok* egyaránt leginkább német nyelvű munkákat recenzeáltak,

---

¹ KOSÁRY 1932, 32., RESS 1998, STÓY 1998, FAZEKAS 1998, ROMSICS 2011, 113–114., 248–250., 260–261., a külföldi magyar intézetek szervezéséhez, ill. arra, hogy miként próbálta meg a magyar történetírás eredményeit Trianon után külföldön terjeszteni, vö. újabban UJVÁRY 2011.

² CSIKI–HALMOS–TÓTH 2006, 209–210. Hóman Bálint ilyen tárgyú értekezéseiben leggyakrabban a német nyelvű szakirodalomra hivatkozott, Pirenne nevét nem találjuk.

³ BERLÁSZ 2010, 253. (A tanulmány először 1943-ban a Közgazdasági Szemlében jelent meg.) KOSÁRY 1987a, ROMSICS 2011, 293–307.

azután is, hogy az 1930-as években Domanovszky Sándor mellett Hajnal István és Mályusz Elemér szerkesztette a folyóiratot.⁴

Éppen ezért egyáltalán nem érdektelen, hogy egy nem német, hanem francia anyanyelvű történész, a belga Henri Pirenne munkásságából mit és mennyire ismertek Magyarországon. Jelen tanulmány az első megjelent Pirenne-ismertetés (1894) és a II. világháború vége (1945) közötti időszakot igyekszik átfogni, amelybe a jeles belga történész legfontosabb alkotói időszaka is beleesik. (Mivel 1945 után a megváltozott politikai környezetben a magyar történetírás is átalakult, így ennek a korszaknak a vizsgálata külön tanulmány tárgya lehetne.)⁵

Az európai történetírásban az 1880-as és 1890-es években jelentős változások következtek be. Az addig művelt eseménytörténettel szemben a pozitivizmusra és az evolúciós elméletre adott válaszként mindinkább a gazdaság- és társadalomtörténet kérdései felé fordultak a kutatók. Ehhez a történelmi körhöz tartozott a belga Henri Pirenne (1862–1935).⁶ Tanulmányait 1879-ben kezdte meg a liège-i egyetemen, majd doktori disszertációja 1884-es benyújtása után ösztöndíjjal Lipcsében, majd Berlinben és Párizsban tanult. 1885-től a liège-i egyetem megbízott oktatója, 1886-tól a genti egyetem rendkívüli, 1889-től nyilvános rendes tanára. Szemináriumi a középkori történelmet illetve Belgium történelmét oktatta. A genti egyetem iskolateremtő professzorává vált, nagy tekintélynek örvendett Európában, Amerikában, jelentős hatást gyakorolva kora történetírására. Műveit ma is rendszeresen megjelentetik.⁷

Pirenne munkássága a történettudomány számos területét érintette, de különösen szívesen foglalkozott a középkori várostörténettel és a gazdaságtörténettel. Kiemelkedőek a középkori Európa kereskedelmére, városaira vonatkozó kutatásai. Pirenne fontos kutatói módszere volt az összehasonlítás, vagyis a jelenségek országhatároktól független, összeurópai vizsgálata. Vallotta, hogy egyedül ez a megközelítés csökkentheti a faji, politikai, nemzeti ellentéteket, ez segítheti az objektivitást. Téziseit már pályája kései szakaszában, 1923-ban tette közzé; összehasonlító módszerei miatt ezért a francia Annales-iskola is egyik előfutáraként tisztelhetette.

Pirenne első írásait az 1880-as években jelentette meg. Munkássága nagyjából három alkotói korszakra tagolható. Az első szakaszt 1914-ig fő-

4 Francia szerzők munkáit elsősorban Ungár László ismertette az 1930-as években. Vö. Századok rep.

5 ROMSICS 2011, 168–169., 356. skk. Pirenne több kézírata halála után jelent meg.

6 Ö. KOVÁCS 2006, 171–173., ERŐS 2007, 5–9., ROMSICS 2011, 72–76., 167–169.

7 PIRENNE 1899, PIRENNE 2006, KATUS 1983, LEA CATE 1992, KOSÁRY 1987b, 360.

leg az európai kora középkori városfejlődés és városi társadalmak vizsgálata fémjelzi, leginkább a németalföldi területek alapján. Emellett jelentős alkotása a Belgium történetéről szóló hét kötetes műve (*Histoire de Belgique*), amelynek első négy kötete németül is megjelent *Geschichte Belgiens* címmel 1889 és 1913 között a Karl Lamprecht által szerkesztett *Allgemeine Staatengeschichte* című sorozatban.⁸ Pirenne-t a világháború személyesen is érintette: a belga békés polgári ellenállás egyik szimbolikus alakjaként Belgium német megszállását követően 1916 és 1918 között német hadifogságban volt, így ezalatt az idő alatt könyvek hiányában egy Európa középkori történetét átfogó esszén (*Histoire de l'Europe des invasions au XVIe siècle*) dolgozott. Ez sokkal később, már halála után jelent csupán meg nyomtatásban.⁹ A harmadik alkotói korszakában, 1918-tól haláláig Pirenne részben addigi várostörténeti kutatásait folytatta, részben új problémák vizsgálata felé fordult, főleg az ókori gazdaságból a középkori gazdaságba való átmenet kérdése foglalkoztatta. A korai középkor gazdasági viszonyainak vizsgálata nyomán jutott arra a következtetésre, hogy a Római Birodalom bukása után a germán hódítás nem szüntette meg az antik világ gazdaságát. A gazdasági hanyatlást híres (és vitatott) tézise szerint az arab hódítás idézte elő. Összefoglaló munkái, összegyűjtött tanulmányai megjelentetése mellett ebben az időszakban, 1932-ig fejezte be a Belgium történetét (az 5–7. kötetet), amely a 20. század elejéig mutatja be hazája múltját. 1929-ben még az akkor induló francia *Annales* folyóiratban is közölt egy fontos tanulmányt a középkori kereskedők iskolázottságáról.¹⁰

Pirenne munkáira viszonylag hamar felfigyeltek Magyarországon. Több művét már a század elején megvették a budapesti könyvtárak. Jóformán mindenütt fellelhető például a Belgium története első négy németül megjelent kötete. Az 1899-ben napvilágot látott első kötet a következő évben bekerült *A Pallas nagy lexikona* Belgium címszavának tájékoztató bibliográfiájába is.¹¹ Egy másik hazai lexikonsorozat, a *Révai Nagy Lexikona* sem feledkezett meg a munkáról. Sőt, 1922-ben megjelent későbbi kötete

⁸ PIRENNE 1899–1913. Tulajdonképpen megelőzte a francia változatot, hiszen franciául az első kötet 1900-ban jelent meg. Lamprecht és Pirenne 1884-ben ismerkedtek meg egymással. Szoros kapcsolat alakult ki közöttük, és 1915-ig leveleztek egymással. WARLAND 2011.

⁹ Bruxelles–Paris, 1936.

¹⁰ PIRENNE 1929.

¹¹ Pallas XVII. 162.

külön címszót szentelt a már ekkor Európa-szerte ismert belga történésznek.¹²

Ismereteim szerint Henri Pirenne-ről Magyarországon az első könyvismertetés 1894-ben jelent meg: Pirenne Belgium történetéről szóló bibliográfiáját már egy évvel a megjelenése után Áldásy Antal ismertette, és a meleg szavakkal méltatott munkát példaként állította a magyar kutatók elé. Mivel Áldásy könyvtárát ma az ELTE BTK Történeti Intézete Szekfű Gyula könyvtárában őrzik, így azt is tudjuk, hogy Áldásy nem csupán az előbb említett német nyelvű Belgium történetét (*Geschichte Belgiens*) vette meg, hanem Pirenne két másik művét is.¹³

A Jászi Oszkár által szerkesztett *Huszedik Század* 1910. évi folyamában találunk egy másik korai ismertetést Pirenne egyik könyvéről. A *Huszedik Század* a társadalomtudományok spenceriánus, baloldali fóruma volt, jelentek meg benne történeti tanulmányok is.¹⁴ A folyóirat fontosnak tartotta a külföldi társadalomtudományi eredmények népszerűsítését és azt, hogy a magyar múlt vizsgálatakor európai kutatási módszerek honosodjanak meg. A kislégi Nagy Dénes tollából származó alapos ismertetés a *Les anciennes démocraties des Pays-Bas* című Pirenne-műről szólt. Figyelemre méltó a gyorsaság: az ismertetett könyv 1909-ben hagyta el a nyomdát.¹⁵ Címe és témája egyaránt felhívhatta a műre a szerkesztő figyelmét. Jászi ugyanis korábban *A demokrácia jövője* címmel publikált írást, amelynek bővebb változatát eredetileg magántanári habilitáció céljára kívánta kidolgozni. Cikkében történeti áttekintésre is vállalkozott, és szerinte a középkorban legfeljebb az ipar és a kereskedelem révén kialakult városokban beszélhetünk demokráciáról.¹⁶ A mű nem állhatott messze a recenzens érdeklődésétől sem, mivel Nagy Dénes először bölcsészdiplomát szerzett (1910-ben épp Párizsban tanult), utóbb neves közgazdász, statisztikus vált belőle.¹⁷

Néhány évvel később, a *Történeti Szemle* 1915. évfolyama adott hírt Pirenne egy másik művéről. Pivány Jenő az *American Historical Review*-ban

¹² Révai III. 43., XV. 473.

¹³ Áldásyra lásd ÚMÉL I. 79–80., PIRENNE 1899–1913, PIRENNE 1900, ill. PIRENNE 1910. Áldásy könyvei ma az ELTE BTK Történeti Intézet Szekfű Gyula Könyvtárában találhatóak. Jelzetük: 14025 (PIRENNE 1899–1913), 11451 (PIRENNE 1910), és 11489 (PIRENNE 1900).

¹⁴ PÓK 1990, 37–40., 54., 109–118.

¹⁵ NAGY 1910.

¹⁶ JÁSZI 1906, 16–17., LITVÁN 2003, 57., 70.

¹⁷ ÚMÉL IV. 926–927.

megjelent tanulmányt ismertette röviden, amely a középkori kapitalizmus szakaszairól szólt, és Bücher, illetve Sombart felfogását bírálta.¹⁸

Pirenne voltaképpen magyarországi recepciójáról ennek ellenére sokkal inkább az I. világháborút követő időszakban beszélhetünk. Ekkor már Pirenne munkásságának és eredményeinek szélesebb és mélyebb ismerete figyelhető meg. A két világháború közötti korszakban magas színvonalú, sokrétű történetírás bontakozott ki Magyarországon. A német hatásra kialakult szellemtörténet rendelkezett a legnagyobb befolyással. Az előző időszakhoz képest megugrott a gazdaság- és társadalomtörténeti témájú művek száma. Tanítványaiból Domanovszky Sándor körül gazdaságtörténeti iskola formálódott ki, amely nem tartozott a szellemtörténethez. Sokakra hatott a szociológia.¹⁹

Midőn Lederer Emma, aki egyébként a nem szellemtörténeti Domanovszky-iskolához tartozott, ismertette a *La fin du moyen âge* című összefoglalást, elismeréssel szólt a belga történész által írott részekről, bár kritikát is megfogalmazott: „A szerkesztők névsorában első helyet elfoglaló Henri Pirenne neve kelt komolyabb érdeklődést (...) Legérdekesebb természetesen a gazdaságtörténeti rész, amely Pirenne avatott tollára vall, sok újat azonban ezen a téren sem ad; alapos összefoglalása azoknak a nagy gazdasági átalakulásoknak, amelyek a középkor széthullását kísérik.”²⁰

A hazai gazdaságtörténet-írásról a harmincas évek elején kibontakozó²¹ vitához szólt hozzá a már említett Lederer Emma. A *Századok* 1933. évfolyamában megjelenő óvatos írása a szellemtörténeti megközelítés ellen irányult. Leszögezte, hogy a szellemtörténet a magyar gazdaságtörténetre nem gyakorolt jelentős hatást. Lederer azt javasolta, hogy a magyar gazdaságtörténetnek a német módszertani megállapításokat az angol gyakorlati szellemmel kellene összhangba hoznia. Lederer elsősorban a német gazdaságtörténeti szakirodalommal foglalkozott; csupán néhány rövid oldalon érintette az angol kutatást. A franciákkal még „mostoháiban” bánt: lábjegyzetben csupán Henri Sée nevét találjuk három alkalommal, továbbá a következő rövid megjegyzést olvashatjuk róluk: „A francia

¹⁸ PIVÁNY 1915, Piványra: ÚMÉL V. 372–373.

¹⁹ BERLÁSZ 2010, 253–259., CSIKI–HALMOS–TÓTH 2006, 212–222., BENDA 2006, ROMSICS 2011, 284–355.

²⁰ LEDERER 1932, 241–242. A 19. század végén, a 20. század első felében a *Századok*ban ez az egy ismertetés látott napvilágot Pirenne-műről. Ebből a tényből azonban nem szabad túlzott következtetést levonni, hiszen pl. Werner Sombart munkáiról sem jelent meg recenzió, holott a kutatók gyakran hivatkoztak rá. Vö. PAMLÉNYI 1987.

²¹ KÖVÉR 2006, 285.

(és belga) gazdaságtörténetet – amennyire követni tudjuk – még mindig Pirenne, Sée és Hauser munkássága irányítja, kik módszerükben a század elejének, ma már pozitivistának tartott gondolatait képviselik.”²² A cikk témája, a szakirodalom gazdaságtörténeti elméleti nézeteinek a tárgyalása magyarázhatja rövid, sommás véleményét. Ugyanakkor úgy látszik, mintha a belga Pirenne, valamint a neves francia kutatók, Berr, Febvre, és Bloch munkásságát (akinek egyébként 1931-ben jelent meg a francia mezőgazdaság történetét tárgyaló könyve), az 1929-ben induló *Annales*-t nem ismerte volna eléggé. Holott a fentiekben említett ismertetése bizonyítja, hogy becsülte a kiváló belga történészt, bizonyára voltak ismeretei másokról is. Az *Annales* jobb megismerését elősegíthette (volna) az a körülmény, hogy a folyóirat számára magyarok is dolgoztak.²³

A társadalomfilozófus Dékány István 1931-ben szellemtörténeti oldalról értekezett a gazdaság- és társadalomtörténet-írásról. Írásában csupán példaként olvashatjuk Lavisse, Henri Sée és Dopsch neve mellett Pirenne-ét.²⁴

Pirenne neve olykor-olykor feltűnt egy-egy magyar történeti munka lábjegyzetében is, ám az azokban idézett művek döntő többségét német szerzők írták. 1933-ban például egyik dolgozatában Mályusz Elemér hivatkozott a Belgium történetének német fordítására, 1938-ban Szabó István idézte egyik összefoglalóját. Mind a két szerző magyar történeti kérdéssel foglalkozott.²⁵

Természetes azonban, hogy középkori egyetemes történeti munkákban megkerülhetetlen a külföldön sokat idézett, nagy tekintélyű belga történész eredményeinek hasznosítása.²⁶ 1931-ben a budapesti közgazdasági egyetemen *A középkori háziipar kérdéséhez, különös tekintettel a flandriai és firenzei gyapjúszővésre* címen doktori értekezés készült. A szerző, Cs. Szabó

²² LEDERER 1933, 34.

²³ Marc Bloch 1928-ban Hóman Bálintot kérte fel, hogy az *Annales* számára a magyarországi kutatásokról készítsen rendszeres beszámolókat. Hóman maga helyett Domanovszkyt akarta erre a feladatra megnyerni (UJVÁRY 2011, 286.; KÖVÉR 2013, 217–219.). Végül 1929-ben Domanovszky tanítványa, Pleidell Ambrus adott áttekintést, később Pleidell mellett Herzog József, Szabó István és Varga Endre ismertetései olvashatók a folyóiratban. *Annales d'histoire économique et sociale* 1(1929) 156–157., 5(1933) 212–217.

²⁴ DÉKÁNY 1931, 188.

²⁵ MÁLYUSZ 1933, 109. jegyz., SZABÓ 1938, 56. jegyz.

²⁶ Akadnak összefoglalók, amelyek szerzőjéről úgy tűnik, nem használta a belga történész műveit.

László ebben az évben tette le doktori szigorlatát.²⁷ Sajnos eddig nem sikerült megtalálni a disszertációt, de a téma alapján aligha képzelhető el, hogy a többéves kutatás során írója ne használta volna Pirenne műveit. Erre utalhat, hogy 1937-ben egy írásában (*A tudós halála*) igen nagy tisztelettel szólt az akkor már halott belga történésről.²⁸ Nem sikerült kideríteni, hogy Cs. Szabó rövid párizsi tanulmányai során kezdett-e el érdeklődni a téma iránt vagy a budapesti közgazdasági egyetemen keltették-e fel az érdeklődését. Visszaemlékezése szerint egyébként egyik bírálója Teleki Pál volt.²⁹

1936-ban négykötetes egyetemes történet jelent meg Magyarországon. A sorozatot Hóman Bálint, Kerényi Károly és Szekfű Gyula szerkesztette. Az alapos középkori kötetet Váczy Péter írta. A magyar historiográfia ezt a könyvet a szellemtörténeti irányzathoz sorolja.³⁰ Váczy rövid bibliográfiája Pirenne több művét is feltüntette (a szerző egyébként az újabb kiadásban bővítette a bibliográfiát, például Marc Bloch műveivel). A tény azért is figyelemre méltó, mert Váczy Péter kevés helyet szentelt a könyvben a gazdaságnak és a társadalomnak, ennek megfelelően egykori bécsi professzorát, Dopschot is csupán egyszer említette meg. Úgy tűnik, hogy a már említett Pirenne-tézist a kora középkori gazdasági átmenetről nem fogadta el.³¹

Az újkorral foglalkozó következő kötet szerzője, Hajnal István a szellemtörténettel szemben a szociológia és a társadalomtörténet szempontjait érvényesítette. Ő sem feledkezett meg a belga történésről. Sőt: igen elismerően szólt róla. A városok történetével foglalkozó szerzők többségével szembeállítva ezt írta: „*Ennél mélyebb alapvetést ad Henri Pirenne kis*

²⁷ Cs. SZABÓ 1991, 72–73., BCElt 6/H 5, ill. Doktori nyilvántartás 469. sz. A főkérdésből, gazdaságtörténetből Czettler Jenő, statisztikából Teleki Pál, iparpolitikából Németvölgyi Fellner Frigyes kérdezte.

²⁸ Cs. SZABÓ 1937, 467.: „Mikor tavaly Gandban jártam, ki akartam nézni Pirenne sírjához. Minden idők egyik legnagyobb gazdaságtörténésze volt, s a világ igazán csak az ő érdeméből tud a gandi egyetemről.” Cs. Szabó könyvtárában több Pirenne-könyv is megtalálható (www.patakarchiv.hu/wa-files/Cs.Szabó_CC_811.pdf és 812. pdf.).

²⁹ Cs. SZABÓ 1991, 73. Czettler Jenő rövid gazdaságtörténeti áttekintése (egyetemi előadása) sajnos nem tartalmaz lábjegyzeteket. Ha mégis találunk benne néhány alkalommal utalást, csupán német szerző nevét olvashatjuk (CZETTLER 1929). Cs. Szabót ismerte és támogatta Teleki Pál, aki a Gazdaságföldrajzi Tanszéket vezette. Vö. ABLONCZY 2005, 246–247., 312., 338–345., 361. Valószínűleg Teleki előtt sem volt ismeretlen Pirenne munkássága.

³⁰ ROMSICS 2011, 307–310.

³¹ VÁCZY 1936, 708., életére: ÚMÉL VI. 989–990.

műve (*Les villes du moyen âge*, 1927), különösen a városkeletkezésnek az egyházi központokhoz való kapcsolódását hangsúlyozza, bár nem vizsgálja a papság általános intellektuális szerepét a kérdésben. Egyébként Pirenne nagy belga története a rendi szervezetek és az állam, a hivatalnokság kialakulásának összefüggéseit talán minden műnél elevenebben érzékelteti.³²

Az idézett sorok Pirenne munkásságának mély ismeretéről tanúskodnak. Hajnal István sokoldalú tudós volt.³³ Történetírásának vizsgálatakor az elemzők a szociológia jelenőségét szokták – joggal – kiemelni.³⁴ Elismerve a Hajnal-historiográfia jelentős eredményeit, más véleményt fogalmazott meg H. Balázs Éva: „Az egykori tanítvány azonban zavarban van. Az újkor történetének bibliográfiája, de különösen az egykori egyetemi előadások, szemináriumok jegyzetei azt mutatják, Hajnal igazi mestere (*Fejérpatakyról és főként Károlyiról meg nem feledkezve*) első helyen a belga Henri Pirenne volt. A középkori városfejlődésről írt kis terjedelmű, de annál nagyobb horderejű műve alapkönyv volt, csakúgy, mint nagy sokára – alig néhány éve – megjelent gazdaság- és társadalomtörténete. De használta és könyvtárában használhatta Pirenne sokkötetes *Belgium-történetét* is, melynek keretében a francia állam- és társadalomfejlődés hatását is vizsgálni lehetett. Pirenne mellett alapszerző volt Ernest Lavisse...³⁵

Nincs okunk kételkedni a hajdani diák véleményében, vagyis abban, hogy Hajnal szellemi forrásai között fontos hely illette meg Henri Pirenne-t. Hajnal 1941-ben a *Városi Szemlében* – sajnos jegyzetek nélküli – tanulmányt jelentetett meg az európai városok kialakulásáról. A dolgozat arról tanúskodik, hogy használta Pirenne-t (is).³⁶ Ám nem csupán ezt a három említett művet ismerte. Miután 1930-ban kinevezték a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem egyetemi tanárának, szemináriumain kezdettől fogva rendszeresen olvastatta az *Annales*-t.³⁷ Fennmaradt olvasmányjegyzetei arról tanúskodnak, hogy természetesen maga is szorgalmasan olvasta és kijegyzetelte a folyóiratban megjelent tanulmányokat. Így az első évfolyamban megjelent Pirenne-írást is, amire művelődéstörténeti témája hívhatta fel a figyelmét.³⁸ Az *Annales*-ből készített jegyzetei között különösen gyakran

³² HAJNAL 1936, 664.

³³ Újabb teljes Hajnal-bibliográfia: HALMOS 2008.

³⁴ KOSÁRY 1987, 342–343., GLATZ 1993, XXXI–XXXVII., HAJNAL 1993, 157–160., CSIKI–HALMOS–TÓTH 2006, 218–220., ROMSICS 2011, 329–333.

³⁵ H. BALÁZS 1988, III–IV.

³⁶ Új kiadása: HAJNAL 1993, 208–241.

³⁷ H. BALÁZS 1988, IV., GLATZ 1993, XV.

³⁸ PIRENNE 1929. Ebben a cikkben is röviden megfogalmazta a szerző tézisét, amely szerint az antik gazdaság nyugati továbbélésének az iszlám hódítás vetett véget. Hajnal

találkozunk Marc Bloch tanulmányaival. Elsősorban a technikatörténeti értekezések érdekelték. Tudjuk, hogy Bloch könyvéről (*La société féodale*) 1943-ban részletes ismertetést írt a *Társadalomtudomány* számára.³⁹ Olvasmányjegyzetei között akadunk egy másik neves (bár ekkor még fiatal) genti tanár, Émile Lousse rövid cikkére. Hajnal a tanulmányból a szerző által idézett azon Pirenne-gondolatokat is kijegyezte, amelyek az összehasonlító kutatói módszerről szóltak.⁴⁰

Adataink azt mutatják, hogy mind Pirenne, mind az Annales-kör kortársainál nagyobb benyomást tettek Hajnalra. Kedves témája, az írás és a társadalom vizsgálata, a társadalomtörténeti szemlélet közrejátszhatott abban, hogy felfigyelt Pirenne-re, illetve az *Annales* cikkeire.⁴¹

Hajnal István egyébként maga is alkalmazta a Pirenne által javasolt összehasonlító módszert.⁴² A budapesti tudományegyetem professzoraként lehetősége volt arra, hogy a belga történész és francia kutatók műveit, szemléletét megismertesse diákjaival. A diákok fogékonyak is lehetek erre, ugyanis közülük többen elégedetlenek voltak a szellemtörténettel. „Az egyetem padjaiból kikerülő historikusok között azonban egyre többen hangoztatják, hogy túlvanak a szellemtörténeten” – írta 1938-ban Istványi Géza, aki már hallgathatta Hajnalt az egyetemen. Így jellemezte Hajnal jelentőségét (e szemléletes sorait a szakirodalom már sokszor idézte): a szellemtörténettel a „nyílt szakítást Hajnal István történetírása jelentette. Ő már merőben másban látja a történés lényegét, mint a szellemtörténészek. Szemlélete a realista francia és angolszász történetírókéhoz áll közelebb. Közvetlen tanulmányi köre ugyan még nem alakult ki, de amióta a német történetírás lehanyaglásával újból a nyugati, francia és angol historiográfia veszi át lassan nálunk is a vezetést, egyre több hatása van a fiatalokra (...) Az új magyar történetiszemlélet kialakulásában el-

---

megjegyezte, hogy gyenge lehet az a kereskedelem, amelyet külső tényező meg tud szüntetni. MTAKK Ms. 5399/37.

³⁹ MTAKK Ms. 5399/37., 5399/24., HAJNAL 1943.

⁴⁰ MTAKK Ms. 5399/39. A kijegyzetelt dolgozat: LOUSSE 1933. Pirenne eme cikke magyarul is olvasható: PIRENNE 2006. Lousse fellépése fordulatot jelentett (GERICS 1987, 18–19.) az európai rendiségtörténeti kutatásokban. Mályusz Elemér egy nagyívű tanulmányában (a 15. századi magyar társadalomról), amelyben jóformán csak a német szakirodalmat idézte, egy lábjegyzetben lelkesen szólt munkáiról. MÁLYUSZ 1940, 424. (149. jegyz.). Soós István baráti szívességéből tudom, hogy Lousse és Mályusz leveleztek egymással.

⁴¹ GLATZ 1993, XXV–XXXIV., LAKATOS 2001, 16–23.

⁴² Példák erre írástörténeti vizsgálatait, az *Újkor története*, az említett várostörténeti tanulmánya vagy *A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről* c. 1942-ben a Századokban napvilágot látott dolgozata. Utóbbi új kiadása: HAJNAL 1993, 246–298.

határozó jelentősége van.”⁴³ Istványi Géza szavai egyben arra utalnak, hogy számára sem volt ismeretlen Pirenne, illetőleg az *Annales* köre.

Az 1930-as évek első felében volt egyetemi diák Istványi kortársa, Kosáry Domokos is, aki szintén látogatta Hajnal óráit. Kosáry így emlékezett vissza a professzorra: „a legeredetibb, legkonceptiózusabb egyéniség volt talán mindazok között, akik valaha egyetemestörténettel foglalkoztak Magyarországon.”⁴⁴ Kosáry végül nem Hajnal, hanem Szekfű Gyula tanítványa lett. Szekfű a német változások miatt azt javasolta tanítványának, hogy Németország helyett inkább Franciaországba és Angliába utazzon ösztöndíjjal. Kosáry Párizsba került, ahol Marc Bloch előadásait hallgatta. Benne többek között az európai komparatista történetírás nagy mesterét látta. Kosáry azonban olvasta Pirenne-t és Henri Sée-t is. De ugyanígy olvasta egy idősebb francia történész, Charles Seignobos (1854–1942) egyik cikkét a kérdéstről.⁴⁵ Visszaemlékezése szerint Pirenne, Bloch, Sée hatására született meg benne a gondolat, hogy az összehasonlító történeti módszerrel kellene tanulmányozni a Duna-menti népek történelmét és rámutatni a közös vonásokra. 1939 végén alakult meg a Magyar Történelmi Társulat égisze alatt a Kárpát-Európa-Kör, amely vitaüléseket tartott. Az ügyet Hajnal István is felkarolta, hiszen erről a témáról a *Századok* 1942. évfolyamában jelentetett meg tanulmányt.⁴⁶

A Magyar Történettudományi Intézet programjaként Kosáry dolgozta ki a térség népei kutatásának programját.⁴⁷ 1943-tól szerkesztette Benda Kálmánnal, illetve Barta Istvánnal együtt a *Revue d'Histoire Comparée* című folyóiratot.⁴⁸ A periodika címe is sokatmondó: a pirenne-i (illetve bloch-i) összehasonlító módszerre kívántak utalni. Ugyanakkor a cím Hajnalt szintén megidézte, mivel a folyóirat a magyarság és a régió népei múltjának összehasonlító vizsgálatát célozta, amit Hajnal maga is szorgalmazott. A folyóirat a külföldi olvasóközönség figyelembevételével francia nyelven jelent meg.

Kosáry alapos bevezetőt írt az első számhoz, amelyben széles szakirodalom alapján vette számba a különböző Közép-Európa- és Kelet-Európa-konceptiókat. A kor történetírásához képest feltűnően nagy szám-

⁴³ ISTVÁNYI 1938, 119., 122., A harmincas évek történetírásáról kortársi összefoglalás: ISTVÁNYI 1940. Istványi közvetetten erősíti meg H. Balázs Éva álláspontját.

⁴⁴ KOSÁRY 1987b, 342.

⁴⁵ KOSÁRY 1943, 31., (KOSÁRY 1986, 662.), KOSÁRY 1983, 32.

⁴⁶ Vö. 42. jegyz.

⁴⁷ KOSÁRY 1983, 32–35.

⁴⁸ UJVÁRY 2011, 253–254., ROMSICS 201, 259.

ban idézte a francia nyelvű munkákat. A Kárpát-Európa-régió elnevezés mellett érvelt, ugyanis szerinte a Kárpátok karéjában élő népek története szorosan összekapcsolódott, ezért érdemes múltjukat, gazdasági és társadalmi történetüket összehasonlító módszer alapján vizsgálni. Kosáry cikkében többször hivatkozott Pirenne-re, vitatkozva vele (például a belga történész szerint a magyar társadalom fejletlenebb volt a 13. században, mint a valóságban). De nem feledkezett meg Pirenne-nek a magyar, cseh és lengyel 14. századról szóló elismerő szavairól sem. Végül az összehasonlító módszer sikere érdekében Pirenne gondolatait foglalta össze: *„Pirenne az 1923-as történészkongresszus megnyitóján azért javasolta az összehasonlító módszer alkalmazását, hogy pontosan és jobban érthetőek legyenek minden egyes nemzet egyediségének, géniuszának és küldetésének tényleges vonásai. (...) A nemzeti historiográfia Pirenne szerint néha szélsőségesen etnocentrikus. E módszer egyik, gyakran elkövetett hibája abban áll, hogy amikor nem találja meg a korabeli Európában valamely intézmény vagy szokás megfelelőjét, abban elszietve a nemzeti géniusz sajátos megnyilvánulását fedezi fel, miközben lehetséges, hogy ez az intézmény vagy szokás valaha általánosan elterjedt volt Európában, de mássutt közben kihalt.”* Végül Kosáry a módszer érdekében még a következőket teszi hozzá: *„Az összehasonlítás távolról sem homályosítja el, hanem jobban megvilágítja mindazt, ami egyedi és eredeti egy nemzet életében. Megállapítja, hogy egy bizonyos régiót alkotó országok történelmi fejlődését milyen közös vonások képezik, és a közös európai fejlődés melyik változatát jelenti ez a regionális fejlődés.”*⁴⁹

Természetesen nem arról van szó, hogy más magyar kutatók ne éltek volna az összehasonlítás módszerével. Kosáry tervei a szomszéd népek történetének addig hiányzó összehasonlító vizsgálatát célozták, és ehhez használta fel Pirenne fontos gondolatait. Szintén ebben a szellemben tervezte meg 1945 után Kosáry a Magyar Történettudományi Intézet – az ismert okok miatt teljesen papíron maradt – programját is.⁵⁰

Összefoglalóan elmondható, hogy ugyan a német nyelvű történetírás hatása nagy volt Magyarországon, de emellett más nyugat-európai irányzatok sem maradtak ismeretlenek. A 19. század végén éppúgy megerősödött nálunk is a gazdaságtörténeti érdeklődés, miként tőlünk nyugatra.⁵¹ Az igényesebb magyar kutatók előtt Henri Pirenne kezdettől fogva ismert volt, és felhasználták eredményeit, művei módszertani újdonságait.

⁴⁹ KOSÁRY 1986, 662–663. (KOSÁRY 1943, 32.) Vö. ABLONCZY 2009.

⁵⁰ KOSÁRY 1983, 36–40.

⁵¹ KÖVÉR 2006, 284–285., KÖVÉR 2012, 32–34., ROMSICS 2011, 147–150.

Noha a magyar történettudományra ekkor elsősorban a német hatott, Pirenne ismerete mutatja, hogy Magyarországon igyekeztek figyelni arra is, ami német nyelvterületen kívül jelent meg. A két világháború közötti időszakban különösen a szellemtörténeti megközelítéssel szemben állók (az ún. neopozitivisták, realisták) olvasták műveit, de a szellemtörténet követői előtt sem volt ismeretlen a munkássága. Szemlélete, kutatói módszere azonban elsősorban Hajnal Istvánra hatott. Főként az ő révén vált az Annales-körrel együtt mind ismertebbé az egyetemi ifjúság, a későbbi tanárok és kutatók előtt. Hajnal működését elősegítette, hogy az 1930-as években a szellemtörténet veszített népszerűségéből. Arra a változásra is gondolnunk kell, hogy a német helyett egyre többen fordultak a számukra rokonszenvesebb francia és angol történetírás felé. Mindez már egy más, szemléletében, módszereiben az *Annales*-hoz hasonló hazai irányzat kibontakozásának a lehetőségét is rejtette magában.⁵² Pirenne-nek az összehasonlító módszerre vonatkozó gondolatai képezték végső soron egy folyóirat programjának elméleti alapját. Maga a folyóirat címe szintén az *histoire comparée* gondolatát idézte fel.

---

⁵² Többek mellett már Lederer Emma említett cikke megfogalmazta Németországtól nyugatabbra lévő ország (ő Angliát emelte ki) *realista* gazdaságtörténet-írása figyelembe vételének fontosságát. Az Annales-recepció nehézségeire lásd még: KÖVÉR 2013.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

BCELT MTAKK Ms. 5399	Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára Hajnal István hagyatéka, Olvasmányjegyzék
----------------------------	---

Szakirodalom

- ABLONCZY 2005
ABLONCZY 2009
- ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, 2005.
ABLONCZY Balázs: A Revue d'Histoire Comparée 1943–1948. In: *Hommage à Kosáry Domokos*. Szerk. FERCH Magda, ORMOS Mária. Budapest, 2009, 30–38.
- ÁLDÁSY 1894
- ÁLDÁSY Antal: Pirenne: Bibliographie de l'histoire de Belgique. Gand, Engelcke. 1893. 8r. *Magyar Könyvszemle* 18(1894), 87–88.
- H. BALÁZS 1988
- H. BALÁZS Éva: Előszó. In: HAJNAL István: *Az újkor története*. Budapest, 1988 (az 1936. évi kiadás reprintje), I–VI.
- BENDA 2006
- BENDA Gyula: Mályusz Elemér történetírása a két világháború között. In: Uő: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2006, 77–81.
- BERLÁSZ 2010
- BERLÁSZ Jenő: A magyar gazdaság- és társadalomtörténet-írás kialakulása. In: Uő: *Erdélyi jobbágyság – magyar jobbágyság (Válogatott tanulmányok)*. Szerk. BUZA János, MEYER Dietmar. Budapest, 2010, 242–259.
- CZETTLER 1929
- CZETTLER Jenő: *Bevezetés az egyetemes gazdaságtörténelembe. Dr. Czettler Jenő egyetemi nyilv. r. tanár előadása*. Összeáll., kiad. SZAKÁL Lajos. Budapest, 1929.
- CSIKI–HALMOS–TÓTH 2006
- CSIKI Tamás – HALMOS Károly – TÓTH Árpád: A magyar társadalomtörténet-írás a kezdetektől napjainkig. In: *Bevezetés a társadalomtörténet-*

- be. Szerk. BÓDY Zsombor, Ö. KOVÁCS József. Budapest, 2006, 208–241.
- DÉKÁNY 1931 DÉKÁNY István: Gazdaság- és társadalomtörténet. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. HÓMAN Bálint. Budapest, 1931, 183–236.
- ERŐS 2007 ERŐS Vilmos: A 19. századi német historizmus. *Valóság* 50(2007), 12. sz., 1–13.
- FAZEKAS 1998 István FAZEKAS: Die ungarischen Archivdelegierten im Haus-, Hof- und Staatsarchiv, sowie im Finanz- und Hofkammerarchiv – Ein Bilanzversuch. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Sonderband* 4(1998), 95–101.
- GERICS 1987 GERICS József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest, 1987.
- GLATZ 1993 GLATZ Ferenc: Hajnal István történetírása. In: HAJNAL István: *Technika, művelődés. Tanulmányok*. Vál., s. a. r., bev., jegyz. GLATZ Ferenc. Budapest, 1993, XI–XLII.
- HAJNAL 1936 *Egyetemes történet négy kötetben*. Szerk. HÓMAN Bálint, SZEKFŰ Gyula, KERÉNYI Károly. III. köt. HAJNAL István: *Újkor*. Budapest, 1936.
- HAJNAL 1943 HAJNAL István: Bloch, Marc: La société féodale I. La formation des liens de dépendence. II. Les classes et le gouvernement des hommes (L'évolution de l'humanité). Paris. A. Michel. 1939. XXXV+472; 1940. XXI+287. *Társadalomtudomány* 23(1943), 4–5. sz., 508–513.
- HAJNAL 1993 HAJNAL István: *Technika, művelődés. Tanulmányok*. Vál., s. a. r., bev., jegyz. GLATZ Ferenc. Budapest, 1993.
- HALMOS 2008 HALMOS Károly: Hajnal István műveinek könyvészete. In: *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Szerk. CZOCH Gábor, HORVÁTH Gergely Krisztián, POZSGAI Péter. Budapest, 2008, 187–203.
- ISTVÁNYI 1938 ISTVÁNYI Géza: Szellemtörténet, neopozitivizmus, új történelmi realizmus. *Protestáns Szemle* 47(1938), 118–124.

- ISTVÁNYI 1940 ISTVÁNYI Géza: A harmincas évek történetírása. *Protestáns Szemle* 49(1940), 198–204.
- JÁSZI 1906 JÁSZI Oszkár: A demokrácia jövője. *Huszedik Század* 7(1906), 13. köt., 1–17., 109–124.
- KATUS 1983 KATUS László: Henri Pirenne (1862–1935). In: Henri PIRENNE: *A középkori gazdaság és társadalom története*. Budapest, 1983, 11–33.
- KOSÁRY 1943 KOSÁRY Domokos: Sur quelques problèmes de l'histoire comparée. *Revue d'Histoire Comparée* 21(1943), 3–32.
- KOSÁRY 1983 KOSÁRY Domokos: „Kárpát-Európa” – kutatás a Teleki Intézetben. *Valóság* 36(1983), 9. sz., 32–41.
- KOSÁRY 1986 KOSÁRY Domokos: Az összehasonlító történelem néhány problémája. In: *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. I. köt. Bev. BEREND T. Iván, vál., szerk. RING Éva. Budapest, 1986, 646–663. (A francia tanulmány részleteinek magyar fordítása.)
- KOSÁRY 1987a KOSÁRY Domokos: A magyar történetírás a két világháború között. In: Uő: *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest, 1987, 321–355.
- KOSÁRY 1987b KOSÁRY Domokos: Marc Bloch és az Annales-iskola. In: Uő: *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest, 1987, 356–376.
- Ö. KOVÁCS 2006 Ö. Kovács József: A társadalomtörténet németországi útjai. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Szerk. BÓDY Zsombor, Ö. Kovács József. Budapest, 2006, 167–186.
- KÖVÉR 2006 KÖVÉR György: A gazdaságtörténet-írás új útjai. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Szerk. BÓDY Zsombor, Ö. Kovács József. Budapest, 2006, 283–303.
- KÖVÉR 2012 KÖVÉR György: A történetíró személyes forrásai. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 47(2012), 2. sz., 32–34.
- KÖVÉR 2013 KÖVÉR György: Az Annales születése és a magyar gazdaságtörténet-írás. In: *„A francia histó-*

- ria hazai nagykövete". Ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára. Szerk. BÁRÁNY Attila, GyÖRKÖS Attila, PALLAI László. Debrecen, 2013, 215-223.*
- LAKATOS 2001 *Hajnal István. Vál., s. a. r., bev. LAKATOS László. Budapest, 2001.*
- LEA CATE 1993 James LEA CATE: Henri Pirenne 1862–1935. *Sic Itur Ad Astra* 7(1993), 1–3. sz., 63–85.
- LEDERER 1932 LEDERER Emma: *La Fin du Moyen Âge (La désagrégation du monde médiéval 1285–1543). (Peuples et Civilisations, Histoire Générale). Félix Alcan. Paris, 1931. 569. l. – Rémond Charles et Doucet, Roger: Histoire de l'Europe au moyen âge 1270–1493. Félix Alcan. Paris, 1931. 491. l. Századok 66(1932), 241–242.*
- LEDERER 1933 LEDERER Emma: A legújabb gazdaságtörténeti irodalom problémái. *Századok* 67(1933), 14–37.
- LOUSSE 1933 Émile LOUSSE: *La formation des états dans la société européenne du Moyen Âge et l'apparition des assamblées d'états. Paris, 1933.*
- LITVÁN 2003 LITVÁN György: *Jászi Oszkár. Budapest, 2003.*
- MÁLYUSZ 1933 MÁLYUSZ Elemér: Árpád-házi Boldog Margit. A magyar egyházi műveltség problémája. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1933, 341–384.*
- MÁLYUSZ 1940 MÁLYUSZ Elemér: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája. In: *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára. I. köt. Szerk. LUKINICH Imre. Budapest, 1940, 309–433.*
- NAGY 1910 NAGY Dénes: A régi németalföldi demokráciák (Pirenne: *Les démocraties anciennes des Pays-Bas. Paris, Flammarion 1910. 304p.*). *Husza-dik Század* 22(1910), 220–227.
- Pallas XVII *A Pallas Nagy Lexikona. XVII. köt. (I. pótkötet). Budapest, 1900.*
- PIRENNE 1899–1913 Henri PIRENNE: *Geschichte Belgiens. Übersetzung des französ. Manuskripts von Fritz ARNHEIM. I–IV. Bd. Gotha, 1899–1913.*

- PIRENNE 1900   Henri PIRENNE: *Le soulèvement de la Flandre maritime*. Bruxelles, 1900.
- PIRENNE 1910   Henri PIRENNE: *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*. Paris, 1910.
- PIRENNE 1929   Henri PIRENNE: L'instruction des marchands au moyen âge. *Annales d'histoire économique et sociale* 1(1929), 12–28.
- PIRENNE 2006   Henri PIRENNE: Mit próbálnak tenni a történeészek? In: *Történelemelmélet*. Szerk. GYURGYÁK János, KISANTAL Tamás. II. köt. Budapest, 2006, 1078–1086.
- PIVÁNY 1915   PIVÁNY Jenő: The Stages in the Social History of Capitalism. By Henri Pirenne (The American Historical Review, April 1914. Pp. 494 – 515.). *Történeti Szemle* 4(1915), 1. sz., 132–133.
- PÓK 1990   PÓK Attila: *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása*. Budapest, 1990.
- RESS 1998   Imre RESS: Der Weg zum Badener Abkommen (Teilung oder Aufbewahrung des Archiverbes der Monarchie). *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Sonderband* 4(1998), 15–24.
- Révai III, XV   Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. III. köt. Béke–Bruttó. XV. köt. Ottó–Racine. Budapest, 1911, 1922.
- ROMSICS 2011   ROMSICS Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, 2011.
- STOY 1998   Manfred STOY: Die Ausbildung von ungarischen Historikern am Institut für österreichische Geschichtsforschung. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Sonderband* 4(1998), 47–63.
- SZABÓ 1938   SZABÓ István: Hanyatló jobbágyság a középkor végén. *Századok* 72(1938), 10–59.
- Cs. SZABÓ 1937   Cs. SZABÓ László: A tudós halála. *Nyugat* 30(1937), 1. köt., 6. sz., 467–468.
- Cs. SZABÓ 1991   Cs. SZABÓ László: *Hűlő árnyékban*. Budapest, 1991.

-
- Századok rep. *A Századok repertórium 1867–1975.* DIÓSZEGI Mária és KULCSÁR Erzsébet közreműködésével szerk. PAMLÉNYI Ervin. Budapest, 1987.
- UJVÁRY 2011 UJVÁRY Gábor: Kis magyar história – nagy-magyar történeztől. In: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében.* Szerk. UJVÁRY Gábor, a szerk. munkatársa NAGY József Zsigmond. Budapest, 2011, 251–288.
- ÚMÉL I, IV, V, VI
VÁCZY 1936 *Egyetemes történet négy kötetben.* Szerk. HÓMAN Bálint, SZEKFŰ Gyula, KERÉNYI Károly. II. köt. VÁCZY Péter: *A középkor története.* Budapest, 1936.
- WARLAND 2011 Geneviève WARLAND: Henri Pirenne and Karl Lamprecht's Kulturgeschichte. Intellectual transfer or théorie fumeuse? *Revue belge d'Histoire contemporaine. Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 41 (2011), 3–4.sz., 427–455. (http://www.journalbelgianhistory.be/nl/system/files/article_pdf/08_warland.pdf, 2013. aug. 17.)

Die Rezeption von Henri Pirenne in Ungarn zwischen 1894–1945

Die Studie untersucht, wie weit die Kenntniss der Werke von Henri Pirenne in Ungarn in dem Zeitraum vor 1945 war. Die Frage ist berechtigt, damals die ungarischen Historiker, so auch die Forscher des Mittelalters vor allem von den Werken der deutschen Wissenschaftler beeinflusst waren. Die Wirklichkeit war wesentlich vielseitiger. Das Wirken von Henri Pirenne wurde nämlich in Ungarn von Anfang an mit Aufmerksamkeit verfolgt. Seine Werken wurden in den ungarischen wissenschaftlichen Zeitschriften der Historiker *Századok* (zuerst 1894), in soziologischen und literarischen Periodiken sogar auch rezensiert und zitiert. Seine Neuerungen wurden an den ungarischen Universitäten beobachtet. Der Einfluß von Pirenne lässt sich besonders in den Schriften des ungarischen Historikers István Hajnal (1892–1956) nachweisen. Er war in den 1930er und 1940er Jahren Professor an der Universität von Budapest. Er ließ seine Studenten die Werke von Pirenne regelmäßig lesen. Die Studenten trugen dazu bei, dass Pirenne nach dem Zweiten Weltkrieg in Ungarn stark bekannt worden ist. Es war vielsagend, dass die ungarische Fachzeitschrift *Revue d'Histoire Comparée* (1943–1948), die in französischer Sprache erschienen ist, in dem Titel auch auf die von Pirenne für wichtig erachtete Methode (*histoire comparée*) hinweist.